

ŁUKASZ ŚWIERNIAK

Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu

<https://orcid.org/0000-0002-2963-3704>

l.swierniak@wp.pl

Parafia w Brzeżanach we wrześniu 1939 r.

1. Parafia brzeżańska na mapie archidiecezji lwowskiej – 2. Zwiastuny wojny na terenie powiatu brzeżańskiego i miasta Brzeżany – 3. Parafia w Brzeżanach wobec agresji 1 września i 17 września 1939 r.

Rok 1939 zapisał się na kartach historii Polski jako czas rozpoczęcia jednego z najokrutniejszych światowych konfliktów. Nad odzyskaną, wysiłkiem całego społeczeństwa, polską niepodległością zawisł cień kolejnej wojny. Narastające napięcia dyplomatyczne wywoływały odpowiednie reperkusje nie tylko wśród czynników decyzyjnych. „Wielka polityka” dawała o sobie znać również w lokalnych społecznościach, będących niejako jej przedmiotem. Wielonarodowe państwo, jakim była II Rzeczpospolita, borykało się z wieloma problemami wewnętrznymi, zwłaszcza o zabarwieniu etnicznym. Idee wysuwane przez mniejszości narodowe – dążące do utworzenia własnych bytów państwowych – poważnie godziły w interes oraz integralność kraju. Społeczeństwo polskie wyróżniało się na tle tej mozaiki etniczno-religijnej przywiązaniem do kultury łacińskiej oraz Kościoła katolickiego. Różnice, wynikające z postrzegania rzeczywistości, widoczne były zwłaszcza na terenach wschodnich, gdzie dominowała ludność rusińska (ukraińska). Prezentowane teksty: *Księgi ogłoszeń i Księgi tematów kazań oraz wyjazdów do kaplic urzędu parafialnego w Brzeżanach* pozwalają uchwycić nadszarpnięte światowe wydarzenia z perspektywy mieszkańca kresowego miasta: członka wspólnoty katolickiej parafii oraz jej duszpasterza. W czasie zamętu i niepokoju, a wreszcie w okresie wojny pozostali oni wierni korzeniom, z których wyrosli.

1. Parafia brzeżańska na mapie archidiecezji lwowskiej

W latach 30. XX w. powiatowe miasto Brzeżany¹, leżące w Małopolsce Wschodniej na tzw. Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej, było siedzibą urzędu dziekańskiego, skupiającego wokół siebie rzymskokatolickie parafie należące do archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego. Na czele tej dekanalnej struktury stał ks. kanonik Adam Szczepan Łańcucki, będący jednocześnie proboszczem parafii św. św. Apostołów Piotra i Pawła w Brzeżanach².

Brzeżański proboszcz urodził się 24 grudnia 1880 r. w Sieniawie. Dom rodziny państwa Łańcuckich przepełniony był duchem patriotycznym (tradycje udziału w powstaniach narodowych) oraz wielką serdecznością wobec bliźnich. Rodzina ta dała Kościołowi i ojczyźnie dwóch kapłanów: starszego – Władysława (ur.

¹ Więcej na temat Kresów zob. 1924. *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*. T. 11: *Województwo tarnopolskie*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej.

² Radą i zaangażowaniem służył społeczności jako radny gminny i powiatowy. Podczas II wojny światowej działał w podziemiu jako kapelan Inspektoratu AK Brzeżany, będącego częścią okręgu AK Tarnopol, udzielając schronienia uchodźcom i organizując przerzuty oficerów WP na Węgry. Plebania w Brzeżanach była kancelarią Obwodu AK Brzeżany, a w jej pomieszczeniach odbywały się zajęcia wojskowe oraz rekolekcje dla podchorążych. W tym samym czasie zaangażowany był w RGO, a w ramach „Żegoty” dostarczał do getta brzeżańskiego żywność oraz przygotowane odpowiednie „aryjskie” dokumenty. Pomagał ludności okolicznych wiosek, która uciekła do Brzeżan przed pacyfikacjami UPA. Brał udział w pochówku pomordowanych. Trzykrotnie został skazany na karę śmierci za swą propolską działalność przez ZURL (1919 r.), NKWD (1941 r.) i UPA (1943 r.). Mężnie stał na straży wiary, kultury i języka, wykazując jednocześnie wielki szacunek do innych narodowości. Koniec II wojny światowej przyniósł konieczność wyjazdu na tereny Dolnego Śląska. Wraz z trzecim transportem mieszkańców Brzeżan 11 października 1945 r. przybył do Chojnowa. W tym samym dniu u wejścia do świątyni pw. Niepokalanego Poczęcia NMP miejscowy proboszcz – Niemiec – wręczył mu klucze do kościoła. Był to moment nieoficjalnego objęcia parafii przez polskiego duszpasterza. Rozpoczął się nowy, a jednocześnie ostatni etap jego posługi duszpasterskiej. Zaangażowany był w organizowanie struktur podziemia antykomunistycznego z ramienia Okręgu Tarnopolskiego WiN-u na terenie Chojnowa. Aresztowany w 1947 r. przez władze MBP, po ciężkim śledztwie skazany został przez Wojskowy Sąd Rejonowy we Wrocławiu na 5 lat pozbawienia wolności i osadzony w więzieniu. Na mocy amnestii został zwolniony z więzienia. Do końca życia był inwigilowany i przesładowany przez UB/SB. Zmarł 23 maja 1961 r. Pochowany został w Chojnowie 26 maja 1961 r. Uroczystościom pogrzebowym przewodniczył abp Bolesław Kominek. Zob. 1939. *Schematismus Archidiecezsis Leopoliensis*. Leopoli: Curia Metropolitana Ritus Latini; 1943. *Schematismus Archidiecezsis Leopoliensis*. Leopoli: Curia Metropolitana Ritus Latini; Julian Humeński. 1984. *Udział kapłanów wojskowych w II wojnie światowej*. Warszawa: Caritas, 243–244; Julian Humeński. Red. 1969. *Wspomnienia wojenne kapłanów wojskowych 1939–1945*. Warszawa: Caritas, 547; Adam Szczepan Łańcucki. 2020. *Kronika parafialna. Duszpasterstwo parafii w Chojnowie 1945–1956*. Opr. Łukasz Świerniak. Chojnow: Unifot; Zbigniew Rusiński-Rola. 1995. *Epitafium poświęcone ks. kanonikowi Adamowi Szczepanowi Łańcuckiemu*. Rybnik (rps); Zbigniew Rusiński-Rola. 1998. *Tryptyk brzeżański*. Wrocław: Oficyna Artystyczno-Wydawnicza „W Kolorach Tęczy”, 101; Wincenty Urban. 1983. *Droga krzyżowa archidiecezji lwowskiej w latach II wojny światowej 1939–1945*. Wrocław: TUM, 54; Jerzy Węgierski. 1992. „Lwowskie okręgi WiN-u”. *Zeszyty Historyczne WiN-u* 1 (1): 13–14; Stanisław Wiszniewski. 1935. *Brzeżany i Kresy w wojnie ukraińsko-polskiej 1918–1919*. Lwów: Wydawnictwo Biblioteki Kresowej, 195–196; Stanisław Wiszniewski. 1938. *Brzeżańczycy przy odbudowie państwa polskiego od 1831 do 1920 r.* Lwów: Wydawnictwo Biblioteki Kresowej, 108–109; Józef Wołczański. 2010. „Relacja o stanie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w dobie wojny ukraińsko-polskiej 1918–1919”. *Studia Sandomierskie* 17 (1–2): 29.

1878 r.) i Adama. Ks. Adam Łańcucki ukończył Wydział Teologiczny Uniwersytetu Króla Jana Kazimierza we Lwowie i 29 czerwca 1904 r. przyjął święcenia kapłańskie z rąk abpa Józefa Bilczewskiego – metropolity lwowskiego. Po święceniach posługiwał jako tzw. wikariusz-ekspozyt w Jazłowcu (1904–1905), Kozłowie (1905–1907) oraz Szwejkowie (1908–1912). W 1912 r. decyzją kurii metropolitalnej we Lwowie ustanowiony został proboszczem w miejscowości Podwysokie, położonej w powiecie brzeżańskim. Tam też wybudował nowy kościół parafialny. Po śmierci ks. infulata Bronisława Limanowskiego w 1930 r. został ustanowiony proboszczem parafii św. Apostołów Piotra i Pawła w powiatowym mieście Brzeżany. Jako oficer Wojska Polskiego – w stopniu kapitana – objął równocześnie kapelanat w garnizonie Brzeżany, w którym stacjonował 51. Pułk Strzelców Kresowych. Ks. Łańcucki oddawał się pracy duszpastersko-społecznej, uczestnicząc czynnie w działalności Sokoła, TSL-u, Związku Strzeleckiego oraz Koła Przyjaciół Harcerstwa³.

Dekanat Brzeżany tuż przed wybuchem II wojny światowej liczył 47 853 Polaków – katolików⁴. W jego skład wchodziły ośrodki duszpasterskie w: Brzeżanach (7149 katolików), Budyłowie (2353), Buszczach (1541), Dunajowie (4750), Firlejowie (1216), Kozłowie (3834), Kozowej (6834), Kuropatnikach (1695), Narajowie (2225), Podwysokim (3830), Szybalinie (1000), Taurowie (1910), Horodyszczach Wielkich (1727), Koniuchach (746), Kotowie (1012), Lipicy Dolnej (1185), Litatynie (1185), Mieczyszczowie (970), Wicyniu (1632) oraz Wołkowie (1029).

2. Zwiastuny wojny na terenie powiatu brzeżańskiego i miasta Brzeżany

Ostatnie dwa lata przed wybuchem II wojny to dla województw wołyńskiego, poleskiego oraz tarnopolskiego czas nieustannego ścierania się dwóch żywiołów: polskiego i ukraińskiego⁵. Wśród ludności polskiej rosła atmosfera strachu i niepewności, podsycana systematycznie już od 1937 r. przez ukraińskich nacjonalistów, organizujących swoje demonstracje i pochody na trasie Narajów – Łapszyn –

³ Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach).

⁴ Zgodnie z przyjmowanym na wschodzie kryterium obrządek świadczył o narodowości. I tak obrządek rzymskokatolicki oznaczał narodowość polską, grekokatolicki – narodowość ruską (ukraińską), ormiańskokatolicki – narodowość ormiańską, a wyznawcy prawosławia utożsamiali się z narodowością rosyjską. Liczna na Kresach była również społeczność żydowska. Zob. Urban. 1983. *Droga krzyżowa archidiecezji lwowskiej*, 52–53.

⁵ Tereny powiatu brzeżańskiego stanowiły w latach 30. XX w. centrum ukraińskiej myśli narodowej, lansowanej przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów. Zob. Jan Salwa. 1996. „Brzeżański bastion nacjonalizmu. Centrum terroru”. Na Rubieży 6 (2): 1–2.

Brzeżany. Marszruta przemarszów ukierunkowana była na wywołanie określonego wrażenia propagandowego – zarówno wśród Rusinów, jak i Polaków. Była to droga na górę Lysonia⁶, o którą w czasie I wojny rozegrała się ciężka bitwa między armią Cesarstwa Rosyjskiego a pozostającymi w służbie austriackiej oddziałami rusińskimi. W konsekwencji zbrocze wzniesienia stało się miejscem śmierci kilku tysięcy tzw. strzelców siczowych z Legionu Ukraińskiego⁷. W tym czasie tragicznym wydarzeniem dla mieszkańców w powiecie Polaków było zastrzelenie w lutym 1937 r. przez bojówkę nacjonalistyczną komendanta policji państwowej w Urmaniu⁸. Szerokim echem, nie tylko na terenie Brzeżan, ale i całego województwa tarnopolskiego, odbiły się zorganizowane w listopadzie 1938 r. „Zaduszki” za duże poległych o wolność Ukrainy. Po uroczystej liturgii w cerkwi grekokatolickiej pw. św. Apostołów Piotra i Pawła uczestnicy – w większości członkowie OUN – rozpoczęli za pomocą specjalnie do tego przygotowanych kijów bicie Polaków i Żydów, którym z pomocą musiał przybyć wzmocniony konny oddział policji⁹. Warto dodać, że nasilające się ataki terrorystyczne bojówek OUN inspirowane były pełną nienawiści doktryną nacjonalistyczną, bezsilnością polskich władz administracyjnych, przekonaniem o własnej przewadze, przy ogólnej sympatii tutejszych Rusinów. Należy także podkreślić, że oddziały te, szczególnie na terenie powiatu brzeżańskiego, dysponowały dosyć dużą, jak na ówczesne realia, siłą operacyjną¹⁰. Szerzyły się ukryte mordy i rabunki poszczególnych działaczy polskich jak np. zabójstwo komendanta Związku Strzeleckiego i dróżnika powiatowego PKP Adolfa Czuba¹¹. Podobnie pod koniec 1938 r. na terenie powiatu stracił życie podczas

⁶ Wzniesienie to, o wysokość 401 m n.p.m., leży ok. 4 km na południowy wschód od Brzeżan, między dolinami rzek: Lipy Żłotej i Ceniówki.

⁷ W początkowym okresie trwania I wojny światowej – równoległe do formowania Legionu Polskiego przy CK Armii – utworzono Legion Ukraiński, który w późniejszym konflikcie między Rzeczpospolitą Polską a Zachodnio-Ukraińską Republiką Ludową stał się zapleczem kadr dla ukraińskiego wojska oraz symbolem walk o niepodległą Ukrainę. Zob. Marek Bogdan Kozubel. 2015. *Ukraińscy Strzelcy Siczowi 1914–1920*. Oświęcim: Napoleon V; Grzegorz Skrukwa. 2008. *Formacje wojskowe ukraińskiej rewolucji narodowej 1914–1921*. Toruń: „Adam Marszałek”.

⁸ Rusiński-Rola. 1998. *Tryptyk brzeżański*, 9.

⁹ Wywiad przeprowadzony z Ireną Wesołowską (ur. w 1925 r. w Brzeżanach).

¹⁰ Potwierdzeniem tej tezy może być opis starcia uzbrojonych w karabiny i rewolwery członków OUN w liczbie 50 „strzelców”, którzy przeprowadzili w tym czasie w okolicach Szybalina ćwiczenia wojskowe. Podczas tych manewrów doszło do potyczki z oddziałem polskiej policji państwowej. Po tym wydarzeniu członkowie OUN, po uprzednim przedostaniu się na teren Trzeciejskiej Rzeszy, przechodzili specjalistyczne szkolenie dywersyjno-bojowe pod okiem niemieckiej *Abwehry*, a następnie jako skoczki zrzucani byli na tereny polskie do zadań sabotażowych. Zob. Андрей Николаевич Артизов. Ред. 2012. *Українские націоналістическіе організації в роки Другої світової війни. Документи: в 2 т.* Т. 1: 1939–1943. Москва: РОССПЭН, 37. Por. Stanisława Lewandowska. 2003. *Nadbużańskiego Podlasia okupacyjny dzień powszedni 1939–1944*. Warszawa: TRIO.

¹¹ 1938. „Złapano i ukarano morderców śp. Czuby”. *Głos Brzeżański* 7 (6): 8.

skrytobójczego mordu w Budyłowie Kazimierz Pączko – tamtejszy komendant Związku Strzeleckiego¹².

Rok 1939 dla mieszkańców Brzeżan rozpoczął się w atmosferze odczuwalnego napięcia i oczekiwania na rozwój zarówno wewnętrznej, jak i międzynarodowej sytuacji. Szerzący się terror ukraiński uderzał w polskie placówki administracyjne¹³. Wybijano szyby w oknach polskich szkół, niszczone urzędowe szyldy, zrywano polskie flagi. Ludność polska obawiała się przemieszczać po zapadnięciu zmroku ze względu na częste nocne manewry bojówkarzy OUN¹⁴ oraz akcje szkoleniowo-dywerysyjne ich oddziałów¹⁵ w lasach wokół miasta. Te wydarzenia, w połączeniu z zaborczymi żądaniami Trzeciej Rzeszy, spotykały się ze zrozumiałym oburzeniem polskiego społeczeństwa, a zdecydowana odpowiedź płk. Józefa Becka przyjęta została w „mieście generałów”¹⁶ z wielką radością. Polacy, nauczeni doświadczeniem ostatnich wojen, rozpoczęli ciche przygotowania do wojny obronnej¹⁷. Na terenie kraju prowadzono akcję mobilizacyjną wojska¹⁸, a także w kręgach organizacji paramilitarnych Związku Strzeleckiego, Sokoła i Harcerstwa Polskiego. Jednocześnie pojawiły się oddolne akcje zbierania funduszy na dozbrajanie armii polskiej. Działania te, inicjowane zarówno przez władze centralne, jak i na poziomie lokalnym, przy wsparciu Episkopatu Polski i duchowieństwa katolickiego, nie ominęły terenu Brzeżan. Miasto – ze swoimi wielkimi tradycjami udziału w walkach niepodległościowych (w latach 1914–1918, 1918–1919 i 1919–1921)¹⁹ – przystąpiło do tworzenia form samoobrony, mając na uwadze wcześniejsze doświadczenia.

¹² Przytoczone powyższe przykłady stanowią jedynie nikły promień wydarzeń, jakie w tym czasie miały miejsce na terenie powiatu brzeżańskiego, ale za to dają doskonały ogłęd do refleksji nad prezentowanymi tekstami źródłowymi, które pisane w określonym kontekście i miejscu stają się jeszcze bardziej zrozumiałe.

¹³ 1939. „Nawet szkołom nie darują”. *Głos Brzeżański* 8 (3): 9.

¹⁴ 1939. „Manewry ukraińskie w Szybalinie”. *Głos Brzeżański* 8 (4): 12.

¹⁵ 1939. „Tajemnicze sygnały świetlne”. *Głos Brzeżański* 8 (5): 8.

¹⁶ Tak swoje miasto określali mieszkańcy ze względu na pochodzenie z niego marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego, gen. Zdzisława Hordyńskiego-Juchnowicza, gen. Teofila Marescha, gen. Wiktora Pasta oraz wielu innych wyższych oficerów Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej. Zob. Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach).

¹⁷ Gromadzono żywność, opał, produkty pierwszej potrzeby. Zob. Wywiad przeprowadzony z Krystyną Brzozowską (ur. w 1932 r. w Brzeżanach).

¹⁸ Eugeniusz Piwowarski. 1995. „Przebieg i wyniki częściowej mobilizacji alarmowej z 23 marca 1939 r.”. *Wojskowy Przegląd Historyczny* 40 (1–2): 100.

¹⁹ Drużyna Związku Strzeleckiego z Brzeżan weszła w skład uformowanej 1. Kompanii Kadrowej i wyruszyła na rozkaz komendanta Piłsudskiego do Kielc, przechodząc cały szlak bojowy 1. Brygady Legionów Polskich podczas I wojny światowej. Następnie jej żołnierze, pozostając w służbie czynnej, brali udział w walkach polsko-ukraińskich oraz podczas wojny polsko-bolszewickiej. Por. Wiszniewski. 1938. *Brzeżańczycy przy odbudowie państwa polskiego od 1831 do 1920 r.*, 127.

Jedną z pierwszych wzmianek o organizowaniu się polskiej społeczności na opisywanym terenie parafii św. Apostołów Piotra i Pawła w Brzeżanach odnajdujemy w księdze ogłoszeń parafialnych z 30 kwietnia 1939 r. Wspominany ks. Łańcucki wzywał wiernych:

Chwila obecna wzywa nas do spełnienia obowiązku obywatelskiego, a mianowicie: subskrypcja Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej. Tylko 5 dni dzieli nas od zamknięcia akcji Pożyczki O.P. Ojczyzna nasza, będąca w potrzebie, wzywa nas do spełnienia obowiązku obywatelskiego, niechaj każdy spieszy ze swoim udziałem, aby kiedyś później w przyszłości mógł śmiało dzieciom swoim spojrzeć w oczy i w razie potrzeby z dumą powiedzieć: „Wypełniłem dobrze obowiązki wobec Ojczyzny”²⁰.

Przebijająca z tej wypowiedzi troska o sprawy ojczyzny oraz dbałość o gotowość bojową armii polskiej, stojącej na straży wolności, pozostawała w łączności z podejmowaną pracą duszpasterską. Tego samego dnia podczas kazania wygłoszonego przez ks. Bilińskiego²¹ na temat: *O skutkach grzechu śmiertelnego* zostały przypomniane obowiązki człowieka i obywatela wobec ojczyzny ziemskiej i ojczyzny niebieskiej²². Obserwowano wówczas powszechne zjawisko entuzjazmu panującego w społeczeństwie polskim. Należy zauważyć, że charakteryzujące tę ziemię zarówno wielowiekowe przywiązanie do polskości, jak i doświadczenie ostatnich pokoleń, które wniosły wybitny wkład w budowę odradzającego się po latach niewoli państwa polskiego, nie zostało – mimo wszystko – przyćmione przez opisane powyżej wydarzenia lokalne. Ponadto trzeba pamiętać, że w okresie II Rzeczypospolitej wojsko cieszyło się wielkim szacunkiem obywateli jako ich najlepszy obrońca, a służba ojczyźnie w mundurze Wojska Polskiego stanowiła wielkie wyróżnienie i honor.

Chęć poświęcenia dla patrii dóbr materialnych jest o tyle istotna, że w tym czasie już od niespełna dwóch lat trwała kwesta na odbudowę brzeżańskiej fary²³. Ks. Łańcucki, jak wielu innych ówczesnych polskich duchownych, zdawał sobie

²⁰ Archiwum prywatne autora (dalej: APA). *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach (1939–1945)*, 16.

²¹ Ks. Władysław Biliński (ur. w 1910 r.) był od grudnia 1937 r. wikariuszem w Brzeżanach, a od 1940 r. administratorem w Kotowie. Zamordowany został przez członków UPA 15 września 1943 r. Zob. Józef Wołczański. 1998. „Relacja o śmierci ks. Władysława Bilińskiego w 1943 r. z rąk ukraińskich nacjonalistów”. *Studia Rzeszowskie* 5: 154.

²² APA. *Księga tematów kazań i wyjazdów do kaplic (1926–1945)*, 120.

²³ „Fara dostała odnowione organy”. 1937. *Głos Brzeżański* 6 (6): 3.

sprawę z tego, że bez „daru wolności” na nic zdadzą się nawet najpiękniejsze świątynie. Dlatego w tym czasie – w swojej posłudze duszpasterskiej – nieustannie zabiegał o ducha dyscypliny społecznej i odpowiedzialności za wychowanie młodego pokolenia. Niespełna dwa tygodnie później w ogłoszeniach z 14 maja 1939 r. apelował:

W środę 17 b. m. odbędzie się w Sokole o godz. 4.30 [po południu] zebranie wszystkich kobiet-Polek celem zaangażowania „Pogotowia Kobiet”. Brzemienne w wypadki chwila dziejowa wzywa wszystkie Polki do służby dla chwały Ojczyzny. Praca ta jednak musi być skoordynowana. Uprasza się o liczny udział w tym zebraniu, celem omówienia i zorganizowania „Pogotowia Kobiet”²⁴.

Ogłoszenie to zostało poprzedzone odczytaniem w ramach kazania *Odezwy biskupów polskich do wiernych* z 26 kwietnia 1939 r., którzy podkreślali, iż:

Polska, miłująca pokój, stanęła przed koniecznością doraźnego uzupełnienia środków swej obrony. Wskutek załamania się prawa moralnego w stosunkach międzypaństwowych silna armia polska pozostała prawie jedyną rękojmą bezpieczeństwa granic, praw i niepodległości²⁵.

Episkopat polski apelował o szeroki wkład na dozbrojenie armii polskiej i o zbiórkę funduszy obrony narodowej: „Wszyscy spieszą z ofiarą mienia, z groszem wdowim, z dziecięcą daniną, pańskim darem, z zapisem krwi, z wojennym podatkiem życia”. Marcowa mobilizacja ukazała, że: „Niezawodny patriotyzm przemówił akcentem bohaterstwa. W błękitach nadwiślańskich wzbił się władnie Orzeł Biały, zbrojny w moc i gromy. Ludy uwierzyły w polskie mocarstwo”²⁶. Biskupi, świadomi wielu grzechów i błędów ludzkich, apelowali o wiarę w powodzenie przygotowań do obrony, ponieważ tylko w niepodległej Polsce: „Wielbiliśmy i czciliśmy Boga i chcemy Mu coraz wierniej służyć”²⁷. Wskazywali także, iż w 19. rocznicę odparcia wrogich sił: „Wyrastamy z bezbożnictwa, wolnomyślicielstwa, pozytywizmu. Leczymy się starannie z laicyzmu, materializmu, obojętności religijnej. Bronimy się skutecznie przed sąsiedzkim neopo-

²⁴ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 17.

²⁵ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 16. Por. Episkopat Polski. 1939. „*Odezwa biskupów polskich do wiernych* z 26 kwietnia 1939 r.” *Wiadomości Diecezjalne Lubelskie* 21 (5): 174.

²⁶ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 18.

²⁷ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 18.

gaństwem²⁸. Apel biskupów o przeciwstawianie się bezbożnictwu, o rozwagę w życiu codziennym i niepoddawanie się panice, strachowi, obawom i prowokacjom spotkał się w Brzeżanach z wdzięcznym przyjęciem wśród wszystkich katolików²⁹.

Odpowiedzią na odczytany list oraz na odbyte spotkanie było utworzenie oddziału służby kobiet, który na terenie szpitala miejskiego rozpoczął swoje szkolenia sanitarne organizowane przez harcerki, zebrane wcześniej w Harcerskim Pogotowiu Wojennym³⁰.

Tymczasem, pomimo światowych zawirowań, brzeżańscy duszpasterze³¹ skutecznie prowadzili normalną pracę duszpasterską, dając tym samym przykład wytrwałości i stałości w wypełnianiu powierzonych im obowiązków wobec Boga i ojczyzny. Głoszono kazania³², uczono katechezy w szkołach podstawowych i średnich, udzielano sakramentów, przygotowywano dzieci do Pierwszej Komunii św., pełniono posługę w konfesjonale, przewodniczono pogrzebom. Cały czas otaczano opieką żołnierzy 51. Pułku Piechoty z miejskiego garnizonu, dla których specjalnie – w każdą niedzielę o godz. 10.00 w kaplicy zamku Sieniawskich – odprawiano Mszę św. z odpowiednim tematem kazania³³. Jednocześnie w ramach parafialnego oddziału *Caritas* dbano o posługę wobec najuboższych i potrzebujących³⁴.

Doniosłym wydarzeniem, jakie odbyło się niejako w przededniu rozpoczęcia II wojny światowej, był zorganizowany przez ks. Adama Łańcuckiego „Dzień Katolicki”. Inicjatywa ta, ukierunkowana na wzmocnienie ducha jedności w narodzie polskim, miała na celu zamanifestowanie przywiązania do wiary katolickiej i polskości. Ks. Łańcucki, informując o tym wydarzeniu w czasie ogłoszeń 21 maja 1939 r., mówił m.in.:

²⁸ Episkopat Polski. 1939. „*Odezwa biskupów polskich do wiernych z 26 kwietnia 1939 r.*”, 174–175.

²⁹ Wywiad przeprowadzony z Krystyną Brzozowską (ur. w 1932 r. w Brzeżanach).

³⁰ Pracą harcerek kierowała hm. Józefa Olszewska – drużynowa, a zarazem profesor Gimnazjum im. Rydza-Śmigłego w Brzeżanach. Zob. Wywiad przeprowadzony z Ireną Wesołowską (ur. w 1925 r. w Brzeżanach).

³¹ Funkcję wikariusza kooperatora pełnił od sierpnia 1938 r. również ks. Zygmunt Bauer (ur. w 1913 r. w Majdanie Górnym, wyświęcony na kapłana w 1937 r. we Lwowie). Po wojnie, w ramach przesiedlenia, osiadł w diecezji katowickiej. Pracował jako proboszcz parafii pw. Przemienienia Pańskiego w Katowicach. Zmarł w 1982 r. w Katowicach. Zob. Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach).

³² Np. o sakramencie pokuty, o obowiązkach Polaków doby obecnej. Zob. APA. *Księga tematów kazań i wyjazdów do kaplic*, 119–120.

³³ Zwykle odprawiał ją ks. kanonik Adam Łańcucki. W czasie Mszy poruszano tematy: o świętowaniu niedzieli; o obowiązkach żołnierza polskiego; żołnierz w obronie Kościoła katolickiego. Zob. APA. *Księga tematów kazań i wyjazdów do kaplic*, 119–127.

³⁴ Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach).

4 czerwca będzie w Brzeżanach zjazd Polaków – katolików, czyli tak zwany „Dzień Katolicki”. 4 powiaty wezmą udział: brzeżański, podhajecki, przemysłański i rohański. Cały przebieg uroczystości będzie plakatami ogłoszony! Każdy dom katolicki powinien być udekorowany flagami: polską i papieską, jak również nalepką, które młodzież polska od jutra będzie roznosić po domach w cenie 10 gr. Oprócz tego nalepki będą do nabycia w sklepach katolickich. Uprasza się wszystkich wiernych, aby godnie w tym dniu zmanifestowali swoje uczucia religijne i narodowe w tak bardzo ważnych chwilach. Niech nie będzie ani jednego domu katolickiego, który w tym dniu nalepką – chorągiewkami – nie zaznaczyłby swojej przynależności do Kościoła katolickiego jako Polak kresowy!³⁵

Uroczystości przebiegły w atmosferze radości i uniesienia, a wzięło w nich udział ponad 7 tys. ludzi³⁶. Obchodom – na zaproszenie komitetu organizacyjnego – przewodniczył bp Eugeniusz Baziak w asyście władz cywilnych, wojskowych oraz lokalnego duchowieństwa katolickiego. Uroczysta Msza św. polowa została odprawiona dla uczestników „Dnia Katolickiego” na boisku wojskowym przy asyście chóru, któremu akompaniowała orkiestra 51. Pułku Strzelców Kresowych. Kazanie wygłosił bp Baziak, w czasie którego kontynuował niejako wątek listu pasterskiego z 26 kwietnia 1939 r., mówiąc o bezbożnictwie³⁷.

Po Eucharystii odbyła się defilada wojskowa oraz pochód przybyłych reprezentacji parafialnych, które niosły transparenty związane z aktualnymi wydarzeniami: „Nie rzucim ziemi skąd nasz ród”, „Silni – zwarci – gotowi!”, „Morze podstawą potęgi Polski” i wiele innych³⁸.

Naturalnym przedłużeniem „Dnia Katolickiego” dla parafian brzeżańskiej fary stały się obchody uroczystości Bożego Ciała (8 czerwca 1939 r.). Procesja z Najświętszym Sakramentem, niesionym przez ks. kanonika Adama Łańcuckiego, przeszła do czterech ołtarzy, umiejscowionych na terenie miasta: przy kościele ormiańskim, przy miejscowej Kasie Oszczędności, w rynku przy magistracie oraz przy figurze Matki Boskiej, naprzeciw kościoła farnego³⁹. Podczas procesji modlono się o pokój w ojczyźnie, błogosławieństwo dla rządzących i dla jej obrońców. W uroczystej procesji uczestniczyło około 5 tys. wiernych. Swój wyraz przywiąza-

³⁵ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 20.

³⁶ 1939. *Głos Akcji Katolickiej Archidiecezji Lwowskiej* 5 (4): 197.

³⁷ APA. *Księga tematów kazań i wyjazdów do kaplic*, 121.

³⁸ Zob. 1939. *Głos Akcji Katolickiej Archidiecezji Lwowskiej* 5 (4): 198; Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach).

³⁹ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 22.

nia do wiary ojców złożył reprezentacyjny oddział Wojska Polskiego z 51. Pułku Piechoty wraz z dowódcą garnizonu – ppłk. Augustem Emilem Fildorfem, a także harcerskie drużyny męskie i żeńskie, oddział Związku Strzeleckiego, drużyna Sokoła oraz dzieci i młodzież gimnazjalna zrzeszona w szeregu innych organizacji⁴⁰. Ks. Łańcucki – oddając cześć wszystkim, którzy poświęcają się służbie innym – z okazji 20. rocznicy powołania do istnienia Polskiego Czerwonego Krzyża, jak również z okazji 75. rocznicy podpisania Konwencji Genewskiej, która zorganizowała Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, 11 czerwca 1939 r. odprawił uroczyste nabożeństwo w intencji PCK, podkreślając jego istotny wkład w budowanie właściwych postaw wobec zagrożeń⁴¹.

Przeżywanie świąt kościelnych, państwowych i lokalnych nie oddaliło wciąż wiążącej groźby i niepokojów. Kolejne napady i rabunki sprawiały, że polska ludność czuła się zupełnie bezradna. Coraz liczniejsze morderstwa – popełniane na ludności cywilnej oraz na polskich funkcjonariuszach⁴² – potęgowały strach i niepewność. Ze sklepów znikwały produkty pierwszej potrzeby. Gotówkę zamieniano na złotą biżuterię lub na inne cenniejsze przedmioty. Zdarzały się także przeprowadzki w inne części Polski, do województw centralnych⁴³. W tych trudnych realiach ks. Adam Łańcucki starał się być podporą dla powierzonych jego duszpasterskiej trosce parafian. Służył radą, dobrym słowem, kiedy indziej pomocą materialną. Nie ustawał jednocześnie w budzeniu ducha polskiego i jego nieustannym podsycaniu. Podczas sumy – ostatniej niedzieli lipca – wygłosił płomienne kazanie: *Obowiązki wobec Kościoła*, wskazując na zachowanie właściwej proporcji między sprawami doczesnymi a duchowymi⁴⁴. W ogłoszeniach duszpasterskich z 30 lipca 1939 r. pisał:

6 sierpnia 1939 r., t.j. w niedzielę, będzie uroczystość w Krakowie i całej Polsce obchodzona: 25. rocznica wymarszu I Kadrowej Kompanii. Uroczyste nabożeństwo w naszym kościele odbędzie się o godz. 9.00. Uprasza się o liczny udział wiernych⁴⁵.

⁴⁰ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 23; *Księga tematów kazań i wyjazdów do kaplic*, 122. Por. Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach); Wywiad przeprowadzony z Ireną Wesołowską (ur. w 1925 r. w Brzeżanach).

⁴¹ APA. *Księga tematów kazań i wyjazdów do kaplic*, 122.

⁴² W tym czasie postrzelony został przez ukraińskiego bojownika starszy posterunkowy Pierzchała. Ponadto zabity został starszy posterunkowy Preisner. Zob. 1939. „10-godzinna walka z bandytą w Wymysłówce. Policjant Preisner zginął bohaterską śmiercią”. *Głos Brzeżański* 8 (14): 7.

⁴³ Wywiad przeprowadzony z Ludmiłą Wolańską (ur. w 1931 r. w Brzeżanach).

⁴⁴ APA. *Księga tematów kazań i wyjazdów do kaplic*, 125.

⁴⁵ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 29.

W Brzeżanach i okolicach data wymarszu I Kompanii Kadrowej była bardzo dobrze znana nie tylko z książek historycznych czy lekcji w szkole. Jak już wspomniano wcześniej, jedna z dwóch pierwszych drużyn Związku Strzeleckiego powstała w Brzeżanach⁴⁶. Wielu jej członków po zakończeniu służby w legionach powróciło do rodzinnego miasta, zakładając rodziny i angażując się w pracę społeczną w różnych organizacjach patriotycznych czy religijnych. Podczas głównych uroczystości miejskich miejscowy oddział strzelecki zawsze wystawiał swą reprezentację ze sztandarem. Jednocześnie, spełniając swoje cele statutowe w ramach prowadzonych zajęć, podnosił wartość bojową swoich członków. Obecność weteranów walk niepodległościowych, o wspaniałych życiorysach legionowych, przyczyniała się do powstania specyficznego klimatu miasta, przesiąkniętego opowiadaniem starszych, wspominających wysiłki podejmowane na rzecz odrodzenia ojczyzny. Klimat wiary katolickiej i polskości stawał się niemalże wyspą w morzu dominującego żywiołu ukraińskiego⁴⁷. Kościół farny po raz ostatni wypełnił się po brzegi uczestnikami modlitwy za ojczyznę. Po raz ostatni przybyłe na to święto poczty mogły z dumą kroczyć pod swoimi sztandarami. Była to ostatnia tak duża uroczystość patriotyczno-religijna w mieście⁴⁸. Przeżywane 15 sierpnia 1939 r. uroczystości Wniebowzięcia NMP oraz święto Wojska Polskiego były bardzo skromne. Rozumiejąc potrzebę chwili, ks. Łańcucki w ogłoszeniach z 13 sierpnia 1939 r. pisał:

We wtorek 15 b. m. uroczystość Wniebowzięcia NMP i 19-letnia rocznica „Cudu nad Wisłą”. Po Sumie dziękczynna procesja wokół kościoła – Te Deum i modlitwy za Ojczyznę⁴⁹.

W kazaniu o „Cudzie nad Wisłą” ks. Bauer podkreślał ufność żołnierza polskiego wobec swojej Matki Maryi⁵⁰. Z powodu manewrów rozpoczętych na początku lata i ostrego pogotowia bojowego w jednostce zaniechano uroczystych obchodów

⁴⁶ Oddział, w sile 48 ludzi i pod dowództwem Teofila Marescha, wyruszył z Brzeżan 4 lipca 1914 r. i dotarł do Krakowa już 5 lipca tego roku. Włączony został do 12. Kompanii. Podczas marszu na Kielce Kompanię przemianowano na 1. i 2. Kompanię I Baonu. Drugi oddział, w liczbie 26 ludzi i pod dowództwem Jana Błaszkiewicza, wymaszerował z Brzeżan 12 sierpnia 1914 r. Por. Wiszniewski. 1938. *Brzeżańczycy przy odbudowie państwa polskiego od 1831 do 1920 r.*, 131.

⁴⁷ Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach). Wspomnienia prezentowane w artykule pochodzą od następnego pokolenia dzieci i wnuków owych legionistów, członków Związku Strzeleckiego w Brzeżanach: Zbigniewa Rusińskiego-Roli, Krystyny Brzozowskiej, Ireny Wesołowskiej oraz Ludmiły Wolańskiej.

⁴⁸ Wywiad przeprowadzony z Ireną Wesołowską (ur. w 1925 r. w Brzeżanach).

⁴⁹ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 31.

⁵⁰ APA. *Księga tematów kazań i wyjazdów do kaplic*, 126.

w mieście. Napływające z całego kraju tłumy rezerwistów powołanych w szeregi 51. Pułku Piechoty czyniły dodatkowe zamieszanie. Ograniczenia wywołane przygotowaniem do wojny, o której coraz częściej zaczynało się mówić, nie wpłynęły negatywnie na osobę ks. Łańcuckiego. W dalszym ciągu prowadzone były prace remontowe brzeżańskiej fary, której parafianie, widząc poświęcenie swego duszpasterza, nie szczędzili ofiar. Jeszcze w sierpniu udało się wymienić instalację elektryczną i naprawić dach świątyni⁵¹.

3. Parafia w Brzeżanach wobec agresji 1 września i 17 września 1939 r.

Niedziela 27 sierpnia 1939 r. przeszła do historii Brzeżan jako ostatnia niedziela wolności. Na terenie garnizonu przygotowywano się do wypełnienia rozkazu mobilizacji. Palono dokumenty, książki szyfrów. Służący w jednostce mieszkańcy Brzeżan już od dwóch tygodni nie otrzymali żadnej przepustki⁵². Przy bramie na wartowni kłębił się tłum napływających rezerwistów, przemieszany z żonami i matkami żołnierzy, które – przewidując najgorsze – przynosiły ciepłą odzież, żywność i najpotrzebniejsze drobiazgi osobiste⁵³. Z rozkazu płk. Augusta Emila Fieldorfa 12. Kresowy Pułk Artylerii Lekkiej przeprowadził akcję rekwirowania koni dla Pułku w całym powiecie. Jednak gospodarze narodowości ukraińskiej twardo uprawiali bojkot, ukrywając zwierzęta w pobliskich lasach i mówiąc, że ich konie są tylko dla ukraińskiej armii⁵⁴. W tym dniu ks. Łańcucki w ogłoszeniach napisał:

Dzisiaj zebranie w Sokole obywateli brzeżańskich w sprawie obrony przeciwlotniczo-gazowej miasta o 12.00⁵⁵.

Obrona przeciwlotnicza została zorganizowana z harcerzy hufca ZHP Brzeżany, którzy zdążyli już wrócić z obozów wakacyjnych. Jej punkty obserwacyjne (LOPP) zostały umiejscowione na wieży ratuszowej, dzwonnicy kościoła farnego oraz przy klasztorze Bernardynów⁵⁶. Ponadto – niejako frontem do placówek ob-

⁵¹ Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach).

⁵² Wywiad przeprowadzony z Krystyną Brzozowską (ur. w 1932 r. w Brzeżanach).

⁵³ Wywiad przeprowadzony z Ireną Wesołowską (ur. w 1925 r. w Brzeżanach).

⁵⁴ Rusiński-Rola. 1998. *Tryptyk brzeżański*, 11.

⁵⁵ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 32.

⁵⁶ Erygowany w 1683 r. przez hetmana Mikołaja Sieniawskiego przy kościółku pw. św. Mikołaja. Klasztor wraz z kościołem wzniesiony został na zboczu wzgórza Starożyjska. Budowę ukończono

serwacji, niedaleko domu rodziny Zamojskich⁵⁷ – ustawiono ckm na trójnogu przeciwlotniczym, obsługiwany przez trzech niezmobilizowanych członków Związku Strzeleckiego. W tym czasie Brzeżany, leżące na trasie do Tarnopola, stały się miastem tranzytowym dla mieszkańców województw zachodnich, uciekających ze swoich rodzinnych stron w obawie przed niemieckimi prześladowaniami ze strony *Freikorpsu*. Były to w większości rodziny urzędników państwowych, powstańców wielkopolskich, powstańców śląskich i działaczy harcerskich, których mężowie i ojcowie wcześniej powołani zostali do wojska. Pojawiały się również przypadki ucieczki na wschód duchownych katolickich znanych z propolskiej działalności na terenach swoich diecezji⁵⁸. Ci, którzy przetrwali podróż przez pół Polski, naznaczoną rabunkami, a nawet morderstwami dokonywanymi przez bandy OUN, znajdowali w Brzeżanach chwilowy spokój. Ks. dziekan Łańcucki, w porozumieniu z gwardianem bernardynów – o. Robertem Markiem OFM⁵⁹, organizował wyżywienie i noclegi dla uchodźców, których zakwaterowano w krużgankach klasztoru Bernardynów⁶⁰.

51. Pułk Strzelców Kresowych jeszcze tego samego dnia o godz. 19.00 opuścił miasto, aby w ramach 12. Dywizji Polowej zasilić Armię „Prusy” w jej przygotowaniach do kampanii obronnej. Władzę w mieście przejęła Obrona Narodowa, sformowana z niezmobilizowanych członków Związku Strzeleckiego oraz ochotników-rezerwistów. Komendantem garnizonu został ppłk Władysław Rezner, a jego zastępcą – kpt Marian Kollbek. W tym czasie obowiązywało ściśle pogotowie wojenne. Wprowadzona została godzina policyjna od 20:00 do 6:00 rano. Harcerki dostarczały do domów ciemny papier w celu zaciemnienia i zabezpieczenia okien przed zniszczeniem podczas nalotów oraz kierowały akcją zbierania pościeli i bielizny na potrzeby szykowanego szpitala polowego. Ks. Łańcucki do opieki nad uciekinierami zaangażował osoby ze stowarzyszeń świeckich działających przy pa-

w 1716 r. W 1930 r. przebywało tam 3 zakonników. Zob. Bronisław Limanowski. 1930. Klasztor ojców bernardynów. W *Brzeżany 1630–1930*. Red. Jan Landesberg, 36. Złoczów: Jan Landesberg.

⁵⁷ Baltazar Zamojski, do którego należał dom, był krewnym Zbigniewa Rusińskiego-Roli.

⁵⁸ Antoni Galiński. 2003. „Martyrologia duchowieństwa katolickiego w latach 1939–1945 w świetle dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni Przeciw Narodowi Polskiemu”. *Przegląd Zachodni* 59 (4): 130–131.

⁵⁹ Ur. w 1907 r. w Radechnicy, wyświęcony na kapłana w 1935 r. we Lwowie, zm. w 1980 r. w Rzeszowie. W latach II wojny światowej był kapłanem AK obwodu Brzeżany. Był także współorganizatorem konspiracyjnych rekolekcji dla podchorążych AK. Po 1945 r. poszukiwany był przez MBP. Zob. Krzysztof Grudziński. 1981. Robert Marek. W *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*. Red. Henryk Wyczawski, 307–308. Warszawa: Pax; Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach).

⁶⁰ Było to bardzo rozległe miejsce okalające klasztor. Zob. Wywiad przeprowadzony z Ludmiłą Wolańską (ur. w 1931 r. w Brzeżanach).

rafi. Towarzystwo św. Wincentego a Paulo wraz z Czerwonym Krzyżem rozdawało posiłki i kierowało na kwatery⁶¹.

Pomimo przygotowań i odczuwalnego napięcia ostatnich miesięcy wybuch wojny, jak w każdym innym miejscu ówczesnej Polski, zaskoczył mieszkańców Brzeżan. Wraz z pierwszymi dniami konfliktu do miasta napływały coraz to liczniejsze rzesze uchodźców z terenów województwa poznańskiego, krakowskiego i śląskiego, a z czasem również z centralnej Polski. Miasto zostało dosłownie sparaliżowane przez furmanki, wycofujące się oddziały wojska i samochody osobowe. Wśród nich uwagę brzeżańczyków przykuł mercedes zaprzęgnięty w dwa konie, na których siedzieli żołnierze, a w środku jechał generał i jacyś oficerowie⁶². Cały ten widok nie wpływał korzystnie na morale ludności, i choć uciekinierom organizowano noclegi i pożywienie, pozostawał w sercu jakiś smutek i żal⁶³.

Zdając sobie sprawę z nadchodzącego czasu próby, 3 września 1939 r. ks. Łańcucki podczas pierwszej niedzieli wojny wzywał:

1 września 1939 r. Niemcy rozpoczęły kroki wojenne. Wszystkie Msze św. odprawiamy dzisiaj na intencję błogosławieństwa sprawiedliwej i słusznej sprawie Polski. Wszyscy wierni w krótkiej modlitwie niech się łączą w jedną prośbę: O błogosławieństwo Orężowi Polskiemu!!!⁶⁴

Chwilowe zaskoczenie musiało ustąpić powszechnej euforii. 3 września Anglia i Francja wypowiedziały wojnę agresorowi Polski. Ks. Łańcucki, przekonany o rozpoczynającym się procesie realizowania wcześniej przyjętych ustaleń między mocarstwami⁶⁵, zdawał sobie sprawę, że najważniejszym zadaniem polskiego Kościoła jest teraz trwanie na posterunku pracy duszpasterskiej, ofiarna praca na rzecz uchodźców i przestrzeganie dyscypliny społecznej. Dlatego podczas wspomnianych ogłoszeń instruował:

W czasie alarmu gazowego podczas nabożeństwa uprasza się spokojnie wychodzić. Nie cisnąć się do drzwi wychodowych gromadnie!⁶⁶

⁶¹ Rusiński-Rola. 1998. *Tryptyk brzeżański*, 12.

⁶² Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach).

⁶³ Wywiad przeprowadzony z Ireną Wesołowską (ur. w 1925 r. w Brzeżanach).

⁶⁴ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 31.

⁶⁵ Zob. 1925. Traktat Gwarancyjny pomiędzy Polską a Francją, podpisany w Londynie 1 grudnia 1925 r. (25.03.2021). <http://www.isap.sejm.gov.pl>. Por. Jerzy Łojek J.. 1990. *Agresja 17 września 1939. Studium aspektów politycznych*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

⁶⁶ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 32.

Pierwsze dni września to czas, kiedy na plebanii w Brzeżanach zostały złożone do depozytu i ukryte przez ks. Łańcuckiego sztandary organizacji społeczno-patriotycznych: Sokoła, Związku Strzeleckiego, Związku Podoficerów Rezerwy WP, Ochotniczej Straży Pożarnej, trzy sztandary drużyn harcerskich, sztandar Gimnazjum im. Marszałka Rydza-Śmigłego⁶⁷. Oddający chorągwie na przechowanie, tym samym dali dowód, jak wielkim zaufaniem społecznym cieszyło się duchowieństwo polskie, doświadczające na równi z narodem chwil wzniosłych oraz trudnych.

Duszpasterskie przeciwdziałanie panice, jaką próbowali wzniecić hitlerowscy agresorzy, odnajdujemy w kazaniu ks. Bilińskiego, wygłoszonym podczas sumy pierwszej niedzieli wojny pt.: *Obowiązki względem Ojczyzny*⁶⁸. Kapłan, w myśl orędzia biskupów, apelował o dyscyplinę i ducha ofiarnego na rzecz bliźnich, którzy potrzebują w tych dniach najwięcej pomocy – ze względu na ucieczkę z domów rodzinnych. Dopelnieniem tekstu kazania były słowa ks. Łańcuckiego, który w kolejnych ogłoszeniach, z 10 września 1939 r., zdemaskował źródło zamieszania:

Niemcy, wyrafinowani kłamcy, wysyłają telegraficzne zawiadomienia – na różowym papierze naklejony biały z następującym tekstem: „Syn Pański zabity”!!! Masowo takie telegramy wysyłają, aby osłabić ducha tylko. Dlatego przestrzega się wszystkich o tym⁶⁹.

Niespotykana dotąd na tak wielką skalę akcja dezinformacyjna stała się bezsprzecznym dowodem na głębokie zinfiltrowanie polskiego społeczeństwa przez kontrwywiad niemiecki. Informacje te zapewne pozyskiwano od wspomnianych wcześniej członków grup ukraińskich, którzy przez wiele lat, operując na terenie Brzeżańszczyzny, znali wzajemne stosunki sąsiedzkie i doskonale orientowali się w składzie poszczególnych jednostek na poziomie rekruckim. Niewykluczone zatem, że podane listy żołnierzy z 51. Pułku Piechoty i innych jednostek trafiły jeszcze przed rozpoczęciem wojny do oddziałów niemieckiej propagandy, która w ten właśnie sposób personalnie uderzała w poszczególne rodziny polskie⁷⁰. Tymczasem front coraz bardziej przybliżał się do Brzeżan. Świadczył

⁶⁷ 15 września 1939 r. został zdeponowany jeszcze inny sztandar wojskowy – 1. Pułku Strzelców Podhalańskich z Nowego Sącza. Jego żołnierze w sile batalionu tego dnia przechodzili przez Brzeżany w drodze na Węgry. Sztandar przekazany na ręce ks. Łańcuckiego przetrwał wojnę i przesiedlenie. W latach 60. już z Chojnowa przekazany został do Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Zob. Rusiński-Rola. 1998. *Tryptyk brzeżański*, 12.

⁶⁸ APA. *Księga tematów kazań i wyjazdów do kaplic*, 126.

⁶⁹ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 32.

⁷⁰ O prawdziwości tej tezy może świadczyć utworzona w ramach operacji *Tannenberg* specjalna księga Polaków, ściganych listem gończym przez niemiecki *Sonderfahndungsbuch Polen*. Zob. Fritz

o tym fakt pojawienia się w mieście dużych grup zmobilizowanych oficerów, którzy – podążając za swoimi macierzystymi jednostkami – dotarli do miasta⁷¹. Szukali oni informacji odnośnie do kierunku dalszej mobilizacji i ruchu wojsk polskich. Powiatowa Komenda Uzupełnień, do której żołnierze kierowali swoje kroki, nie była, niestety, w stanie udzielić im pożądaných wskazówek. Doradzano przejście w kierunku na Podhajce, stamtąd na Zaleszczyki i na granicę rumuńską⁷². Widywano już pojedyncze samoloty wywiadowcze z czarnymi krzyżami na skrzydłach, wykonujące zadania rozpoznawcze dla niemieckiej artylerii. Punkty LOPP – rozlokowane w mieście i postawione w stan gotowości już od końca sierpnia – odbierały teraz praktycznie nieustannie podawane drogą radiową komunikaty rozpoznania lotniczego. Wiele paniki wzbudził nalot, jaki 11 września został przeprowadzony przez siły *Luftwaffe* nad Brzeżanami. Działania lotnictwa nie spowodowały wiele szkód materialnych w mieście. Choć zrzucana bomba utkwiała jedynie w polu niedaleko klasztoru Bernardynów, to jednak osiągnęła swój wymiar propagandowy⁷³. Dla wszystkich stawało się powoli zrozumiałe, że co najmniej kilka dni dzieli mieszkańców Brzeżan od znalezienia się w bezpośrednim centrum działań frontowych.

Niezależnie od niemieckiej propagandy, związanej z fałszywymi telegrafami, do Brzeżan zaczęły w tym czasie docierać informacje o śmierci synów, ojców i braci, przekazywane przez powracających z wojny do domu pierwszych rannych⁷⁴ oraz przechodzące przez miasto oddziały wojskowe. Matki traciły synów, ich żony stawały się wdowami, a dzieci sierotami. Niejednokrotnie rodziny, pozbawione męskiej opieki, były ofiarami pożyczek lichwiarskich czy wręcz napadów rabunkowych. Ks. Łańcucki – jako świadomy duszpasterz wobec szerzącego się zjawiska biedy – w tych samych ogłoszeniach apelował:

Arlt. 1995. *Polen-, Ukriener-, Judenpolitik im Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete 1939/1940 und in Oberschlesien 1941/1943 und im Freiheitskampf der unterdrückten Ostvölker*. Lindhorst: Wissenschaftlicher Buchdienst Herbert Taage.

⁷¹ Napływ oficerów stał się dostrzegalny po 10 września. Zob. Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach).

⁷² Rusiński-Rola. 1998. *Tryptyk brzeżański*, 13.

⁷³ Bomba została zneutralizowana jako niewybuch dopiero w 1945 r. Ciekawostką jest fakt, że podczas wysadzania ładunku wysypały się ulotki przeciw rządowi polskiemu, naczelnemu dowódcy oraz marszałkowi Rydzowi-Smigłemu. Zob. Rusiński-Rola. 1998. *Tryptyk brzeżański*, 12.

⁷⁴ 12. Dywizja Piechoty, wchodząca w skład Armii „Prusy”, stoczyła w dniach 8 i 9 września bitwę pod Ilżą, ponosząc ciężkie straty. Zob. Wiesław Olczak. 2017. *12. Dywizja Piechoty*. Warszawa: Edipresse Polska SA.

Zarazem upraszamy wszystkich wierzących o składanie ofiar na rzecz niezamożnych rodzin rezerwistów. Wszyscy jesteśmy żołnierzami i mamy swoje obowiązki wiernie spełniać, jak również wspólnie sobie pomagać!⁷⁵

Pomimo znacznych ograniczeń finansowych, jakie zaczęły dotyczyć parafian brzeżańskiej fary, ofiarność na cele utrzymania rodzin obrońców ojczyzny była bardzo duża⁷⁶. Środki zostały oddane do dyspozycji siostram albertynkom, prowadzącym w mieście miejskie przytulisko⁷⁷. Zawieruchę wojenną potęgowały, osiągając swoje apogeum w czasie wrześniowych zbrodni, wystąpienia członków OUN. Działania te skutkowały objęciem przez prokuraturę brzeżańską prawie 200 nacjonalistów sankcjami w postaci ograniczenia wolności. Zatrzymani zostali osadzeni w brzeżańskim więzieniu w oczekiwaniu na proces. Jednak zmieniająca się dynamicznie sytuacja i opuszczenie 15 września Brzeżan przez ostatnie oddziały Wojska Polskiego skutkowały zwolnieniem zatrzymanych bez jakichkolwiek konsekwencji. Natychmiast po wypuszczeniu zorganizowali się oni w bandę, która – po kradzieży uzbrojenia i amunicji z terenu brzeżańskiego garnizonu – przystąpiła do działań zaczepnych w stosunku do osób pochodzenia polskiego na terenie powiatu⁷⁸. Powiatowa Komenda Uzuppełnień 16 września rozpoczęła przygotowania do ewakuacji. Zgodnie z instrukcjami wojennymi niszczone dokumenty poborowe, spisy żołnierzy, podoficerów i oficerów będących w ewidencji komendy. W mieście zapanował ogólny chaos. Stacjonująca na terenie wsi Raj konna policja polska, jako ostatni oddział funkcjonariuszy polskich, opuściła teren Brzeżan rano 17 września 1939 r.⁷⁹

Niedzielną porannek 17 września przyniósł mieszkańcom Brzeżan tragiczną wiadomość: „Sowiety wkroczyły”. Postępujące jednostki Frontu Ukraińskiego Armii Czerwonej już o godz. 13.00 zajęły Tarnopol⁸⁰, oddalony od Brzeżan o ok. 60 km. Wśród Polaków zapanowało głębokie przygnębienie. Podczas porannej

⁷⁵ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 32.

⁷⁶ Wywiad przeprowadzony z Ludmiłą Wolańską (ur. w 1931 r. w Brzeżanach).

⁷⁷ Zygmunt Zieliński. Red. 1992. *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945*. Katowice: UNIA, 129.

⁷⁸ W lesie, na trasie Narajów – Byszki, zamordowano 80 żołnierzy WP z ich kadrami oficerską oraz kapelanem. Nie udało się jednak ustalić rodzaju jednostki oraz nazwiska kapelana. Relacja ta została przekazana przez naocznego świadka tych wydarzeń i opowiedziana pod przysięgą Zbigniewowi Rusińskiemu. Zob. Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach).

⁷⁹ Rusiński-Rola. 1998. *Tryptyk brzeżański*, 13.

⁸⁰ Karol Liszewski. 1986. *Wojna polsko-sowiecka 1939*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 20.

Mszy św. w kościele Bernardynów przez całą liturgię słycać było szloch i płacz. Zgromadzeni odśpiewali hymn *Boże, coś Polskę*, a następnie wrócili do domów, przygotowując się na najgorsze⁸¹.

Ks. Łańcucki podczas ogłoszeń parafialnych nie tracił nadziei i zachęcał do modlitwy w sprawach bieżących. Tak zwracał się do wiernych:

Od jutra, tj. od poniedziałku codziennie o 5.30 Msza św. 3 Msze św. za poległych na froncie. 3 Msze św. na uproszenie deszczu. 3 Msze św. na uproszenie błogosławieństwa Orężowi Polskiemu. O powyższe Msze św. uprasza Rodzina Wojskowa 51. Pułku Piechoty⁸².

Prośba o modlitwę, zainicjowana przez rodziny polskich żołnierzy, którzy od wielu dni zmagali się już z niemiecką nawałą, stanowi wspaniały przykład wytrwałości ducha polskiego, który nawet w największej próbie wykazuje hart i wolę walki. To świadectwo odpowiedzialności za sprawy Kościoła i ojczyzny, targanej już nie przez jednego, ale przez dwóch wrogów. Potwierdzenie tego można znaleźć w kolejnych zdaniach ogłoszeń z tego „sądnego dnia”:

Na mocy zarządzenia Najprzewielebniejszej Kurii Metropolitarnej we Lwowie, odmawiać będziemy codziennie po pierwszej Mszy św., która u nas odprawia się o godz. 5.30, litanię do Matki Najświętszej i *Pod Twoją Obronę*, a po południu o godz. 5.00 – nieszpory z wystawieniem Najświętszego Sakramentu, cząstkę różańca, litanię do Najświętszego Serca Pana Jezusa i śpiewy: *Święty Boże* i *Boże coś Polskę* – na intencję Ojczyzny⁸³.

Zarządzenie lwowskiej kurii dotarło również do Brzeżan. Podejmując inicjatywę modlitewną w podległych swojej jurysdykcji parafiach, abp Bolesław Twardowski⁸⁴ zapewne odnosił się do podobnej krucjaty modlitwowej, trwającej podczas nawały bolszewickiej. Wtedy walka o wolność toczona była nie tylko na przedpolach Warszawy, ale również w każdym kościele, kaplicy czy przy przydrożnym krzyżu. Można było wówczas odnieść wrażenie, że z każdej strony słyszano we-

⁸¹ Wywiad przeprowadzony z Ludmiłą Wolańską (ur. w 1931 r. w Brzeżanach).

⁸² APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 33.

⁸³ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 33.

⁸⁴ Urodził się 18 lutego 1864 r. we Lwowie, zmarł 22 listopada 1944 r. we Lwowie. Zob. Grzegorz Chajko. 2010. *Arcybiskup Bolesław Twardowski (1864–1944). Metropolita lwowski obrządku łacińskiego*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, oddział w Rzeszowie.

zwanie: „Ojczyznę wolną racz nam wrócić, Panie!” Ks. kanonik Łańcucki z właściwą sobie energią i zapałem przystąpił do gorącej modlitwy za sprawy tak bardzo udręczonej Ojczyzny⁸⁵.

Ostatnią część prezentowanych ogłoszeń stanowi lista zmarłych:

Zmarli: śp. Józef Wielkopolski z Koniuch k. Torunia, śp. Stanisław Reszkiewicz z Nowego Sącza, śp. Jan Wiluch kapral 51. Pułku Piechoty. Za spokój duszy proszę zmówić jedno *Ojcze nasz*, jedno *Zdrowaś Maryjo* i 3 razy *Wieczne odpoczywanie*⁸⁶.

Zestawienie to jak w soczewce ukazuje klimat opisywanych pokrótce zdarzeń. Zmarły Józef Wielkopolski pochodził z miejscowości Koniuchy. Nazwa miejscowości na terenach wschodnich była jednak bardzo popularna. Praktycznie w większości powiatów kresowych znajdowała się wieś o takiej nazwie. Ks. Łańcucki podał jednak precyzyjną lokalizację: w okolicach Torunia. Dokonanie takiej adnotacji świadczy pośrednio o dysponowaniu przez ks. Łańcuckiego dowodem tożsamości zmarłego. Zapewne Józef Wielkopolski znalazł się w Brzeżanach jako uciekinier z terenów zachodnich II Rzeczypospolitej – z województwa pomorskiego. Tutaj też zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach i został pochowany na cmentarzu parafialnym. Ks. Łańcucki przed pochówkiem nieznanego człowieka, niebędącego jego parafianinem, był zobligowany do sprawdzenia jego danych personalnych i zapisania ich w księdze zmarłych. W przypadku kolejnego zmarłego – Stanisława Reszkiewicza – można przypuszczać, na podstawie odnotowanego miejsca pochodzenia, że również był uchodźcą przed działaniami wojennymi, w tym przypadku z województwa krakowskiego. Możliwe jest również to, że był żołnierzem wspomnianego już wcześniej 1. Pułku Strzelców Podhalańskich, który w ramach przegrupowania przechodził w tych dniach przez Brzeżany. Być może w trakcie odwrotu został ranny i zostawiony przez kolegów w szpitalu polowym na terenie Brzeżan. Dlaczego zatem ks. Łańcucki nie podał numeru jego jednostki? Możliwe, że chciał zachować daleko idącą ostrożność i nie narazić tajemnicy ukrycia sztandaru. Może jednak Stanisław Reszkiewicz był tylko jednym z wielu uchodźców. Ostatni z listy – Jan Wiluch – scharakteryzowany został jako żołnierz 51. Pułku Piechoty. Jest mało prawdopodobne, aby jego pogrzeb odbył się w Brzeżanach. Być może informacja została przekazana księdzu przez rodzinę poległego i według ówczesnego zwyczaju parafialnego ogłoszona w kościele. Trzech ludzi – o prawdopodobnie różnych życiorysach, wykształceniu czy pochodzeniu – połączyło to

⁸⁵ Wywiad przeprowadzony z Krystyną Brzozowską (ur. w 1932 r. w Brzeżanach).

⁸⁶ APA. *Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach*, 33.

leżące na kresach miasteczko Brzeżany. Taka była ówczesna rzeczywistość. Taka była wojna.

*

Trzy niedziele września jak trzy dni mroku spowiły parafię św. Apostołów Piotra i Pawła w Brzeżanach. Prowadzona dotychczas praca na odcinku religijnym i społecznym przerodziła się w walkę o byt narażonego z wielu stron na unicestwienie polskiego żywiołu⁸⁷. Pomimo utraty oparcia we władzy cywilnej i wojskowej ludzie odnajdywali pokrzepienie oraz potrzebną pomoc w osobach duszpasterzy, a wewnętrzny mir – w murach swojej świątyni. Późniejsze lata funkcjonowania wiernych parafii brzeżańskiej i ich proboszcza to chlubne karty historii i świadectwo wiernego trwania przy Bogu i w służbie swojej ojczyźnie. Pomimo wielu trudności parafianie praktycznie przez cały okres okupacji niemieckiej i sowieckiej składali ofiary na odbudowę swojej świątyni oraz praktykowali dzieła miłosierdzia⁸⁸. Duchowieństwo, realizując swoje powołanie, wykonywało polecenia polskiej władzy kościelnej, a z czasem również Polskiego Państwa Podziemnego⁸⁹.

*

Bibliografia

Źródła

Archiwum prywatne autora (APA)

Urząd Parafialny w Brzeżanach

Księga ogłoszeń urzędu parafialnego w Brzeżanach (1939–1945).

Księga tematów kazań i wyjazdów do kaplic (1926–1945).

1924. *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*. T. 11: *Województwo tarnopolskie*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej.

1925. *Traktat Gwarancyjny pomiędzy Polską a Francją, podpisany w Londynie 1 grudnia 1925 r.* <http://www.isap.sejm.gov.pl> (25.03.2021).

⁸⁷ Wywiad przeprowadzony z Ireną Wesołowską (ur. w 1925 r. w Brzeżanach).

⁸⁸ Wywiad przeprowadzony z Krystyną Brzozowską (ur. w 1932 r. w Brzeżanach).

⁸⁹ Wywiad przeprowadzony z Ludmiłą Wolańską (ur. w 1931 r. w Brzeżanach).

1939. *Schematismus Archidioecesis Leopolesis*. Leopoli: Curia Metropolitana Ritus Latini.
1943. *Schematismus Archidioecesis Leopolesis*. Leopoli: Curia Metropolitana Ritus Latini.
- Episkopat Polski. 1939. „*Odezwa biskupów polskich do wiernych z 26 kwietnia 1939 r.*” *Wiadomości Diecezjalne Lubelskie* 21 (5): 174–177.

Wycinki z lwowskich gazet

1937. *Głos Brzeżański*, 6 (6); 1938, 7 (3, 6); 1939, 8 (3, 4, 5, 14).
1939. *Głos Akcji Katolickiej Archidiecezji Lwowskiej* 5 (4).

Opracowania

- Arlt Fritz. 1995. *Polen-, Ukrainer-, Judenpolitik im Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete 1939/1940 und in Oberschlesien 1941/1943 und im Freiheitskampf der unterdrückten Ostvölker*. Lindhorst: Wissenschaftlicher Buchdienst Herbert Taege.
- Артизов Андрэй Николаевич. Ред. 2012. *Українские націоналістическіе організації в годы Другої світової війни. Документи: в 2 т. Т. 1: 1939–1943*. Москва: РОССПЭН.
- Chajko Grzegorz. 2010. *Arcybiskup Bolesław Twardowski (1864–1944). Metropolita lwowski obrządku łacińskiego*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, oddział w Rzeszowie.
- Galiński Antoni. 2003. „Martyrologia duchowieństwa katolickiego w latach 1939–1945 w świetle dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni Przeciw Narodowi Polskiemu”. *Przegląd Zachodni* 59 (4): 129–143.
- Grudziński Krzysztof. 1981. Robert Marek. W *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*. Red. Henryk Wyczawski, 307–308. Warszawa: PAX.
- Humeński Julian. Red. 1984. *Udział kapelanów wojskowych w II wojnie światowej*. Warszawa: Caritas.
- Humeński Julian. Red. 1969. *Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych 1939–1945*. Warszawa: Caritas.
- Kozubel Marek Bogdan. 2015. *Ukraińscy Strzelcy Siczowi 1914–1920*. Oświęcim: Napoleon V.
- Lewandowska Stanisława. 2003. *Nadbużańskiego Podlasia okupacyjny dzień powszedni 1939–1944*. Warszawa: TRIO.
- Limanowski Bronisław. 1930. *Klasztor ojców bernardynów. W Brzeżany 1630–1930*. Red. Jan Landesberg, 36. Złoczów: Jan Landesberg.
- Liszewski Karol. 1986. *Wojna polsko-sowiecka 1939*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna.
- Łańcucki Adam Szczepan. 2020. *Kronika parafialna. Duszpasterstwo parafii w Chojnowie 1945–1956*. Opr. Łukasz Świerniak. Chojnów: Unifot.

- Lojek J. Jerzy. 1990. *Agresja 17 września 1939 r. Studium aspektów politycznych*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Olczak Wiesław. 2017. *12. Dywizja Piechoty*. Warszawa: Edipresse Polska SA.
- Piwowski Eugeniusz. 1995. „Przebieg i wyniki częściowej mobilizacji alarmowej z 23 marca 1939 r.”. *Wojskowy Przegląd Historyczny* 40 (1–2): 99–132.
- Rusiński-Rola Zbigniew. 1995. *Epitafium poświęcone ks. kanonikowi Adamowi Szczepanowi Łańcuckiemu*. Rybnik (rps).
- Rusiński-Rola Zbigniew. 1998. *Tryptyk brzeżański*. Wrocław: Oficyna Artystyczno-Wydawnicza „W Kolorach Tęczy”.
- Salwa Jan. 1996. „Brzeżański bastion nacjonalizmu. Centrum terroru”. *Na Rubieży* 6 (2): 1–9.
- Skrucka Grzegorz. 2008. *Formacje wojskowe ukraińskiej rewolucji narodowej 1914–1921*. Toruń: „Adam Marszałek”.
- Urban Wincenty. 1983. *Droga krzyżowa archidiecezji lwowskiej w latach II wojny światowej 1939–1945*. Wrocław: TUM.
- Węgiński Jerzy. 1992. „Lwowskie okręgi WiN-u”. *Zeszyty Historyczne WiN-u* 1 (1): 5–22.
- Wiszniewski Stanisław. 1935. *Brzeżany i Kresy w wojnie ukraińsko-polskiej 1918–1919*. Lwów: Wydawnictwo Biblioteki Kresowej.
- Wiszniewski Stanisław. 1938. *Brzeżańczycy przy odbudowie państwa polskiego od 1831 do 1920 r.* Lwów: Wydawnictwo Biblioteki Kresowej.
- Wnuk Rafał. 2007. *The Atlas of the Independence Underground in Poland 1944–1956*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Biuro Edukacji Publicznej.
- Wołczański Józef. 1998. „Relacja o śmierci ks. Władysława Bilińskiego w 1943 r. z rąk ukraińskich nacjonalistów”. *Studia Rzeszowskie* 5: 151–155.
- Wołczański Józef. 2010. „Relacja o stanie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w dobie wojny ukraińsko-polskiej 1918–1919”. *Studia Sandomierskie* 17 (1–2): 5–76.
- Zygmunt Zieliński. Red. 1992. *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945*. Katowice: UNIA.

Wywiady

Wywiad przeprowadzony z Krystyną Brzozowską (ur. w 1932 r. w Brzeżanach).

Wywiad przeprowadzony ze Zbigniewem Rusińskim-Rolą (ur. w 1930 r. w Brzeżanach).

Wywiad przeprowadzony z Ireną Wesołowską (ur. w 1925 r. w Brzeżanach).

Wywiad przeprowadzony z Ludmiłą Wolańską (ur. w 1931 r. w Brzeżanach).

*

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest opis funkcjonowania parafii pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Brzeżanach w pierwszych dniach wybuchu II wojny światowej, z do-

daniem innych wątków sytuacyjnych. Opracowanie oparte zostało na dwóch tekstach źródłowych: *Księgi ogłoszeń* oraz *Księgi tematów kazań i wyjazdów do kaplic*, sporządzonych przez ówczesny Urząd Parafialny w Brzeżanach. Zawarte w nich informacje ukazują sposób organizowania się mieszkańców miasta, współpracę duchowieństwa katolickiego z władzą administracyjną i wojskową oraz życie tutejszej wspólnoty katolickiej.

Słowa kluczowe: Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej Polskiej, parafia pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Brzeżanach, dekanat Brzeżany, archidiecezja lwowska, Adam Szczepan Łańcucki.

Abstract: The Parish in Brzeżany in September 1939. The subject of the article is a description of the functioning of the parish of St. Apostles Peter and Paul in Brzeżany in the first days of the Second World War, with the addition of other situational motives. The study was based on the source texts of the *Book of the Notices* and the *Book of the Sermon Topics and Trips to Chapels*, prepared by the Parish Office in Brzeżany. The information included there portrays the way of the settlement of the town residents, the cooperation of the Catholic clergy with administrative and military authorities, and life of the local Catholic community in this place.

Keywords: Eastern Borderlands of the Second Polish Republic, the parish of St. Apostles Peter and Paul in Brzeżany, Brzeżany deanery, the Archdiocese of Lvov, Adam Szczepan Łańcucki.

